

ПОДАТКИ ЯК ІНСТИТУТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто теоретично та практичні аспекти застосування такого принципу оподаткування як "соціальна справедливість" при використанні такого інституту як податки

Актуальність теми дослідження. Економіка кожної країни підпорядковується визначеним цілям, задачам, які встановлюються урядами, суспільством, виходячи з поточної внутрішньої та світової соціально-економічної ситуації. Одна з головних задач економічної політики – це максимальне забезпечення зростаючої та водночас мінливих потреб на основі передусім економічного потенціалу країни, економії витрат, нових технологій, інновацій, а також на економічно, соціально обґрунтованій системі розподілу, перерозподілу національного доходу.

Сучасна система розподілу та перерозподілу використовує широкий інструментарій, серед якого особливе місце займають податки та інші обов'язкові платежі, види, кількість та форма яких постійно коригуються і за останні 100 років зазнали суттєвих змін. Усі особливості сплати податків, з їх перевагами та недоліками, впливають не лише на функціонування податкової системи, але й на суспільні процеси, економіку в цілому визначає довіру до держави.

З одного боку податки виступають елементом так званих транзакційних витрат, які ґрунтовно досліджувалися в межах такого напрямку економічної теорії як "інституціоналізм", а з іншого боку – є певним умовним договором між державою та домогосподарствами, на важливості сутності якого наголошували представники даного наукового напрямку економічної науки.

Не дивлячись на трансформацію загальних підходів до оподаткування, врахування національних особливостей економічної політики, податки ілюструють наступну загальновибрану подвійність, яку намагаються удосконалити з максимальним врахуванням потенційних факторів впливу:

1. податки обмежують рівень споживання та потреби окремого суб'єкта соціально – економічних відносин;

2. податки є водночас механізмом забезпечення та вирівнювання соціальної справедливості через перерозподіл національних доходів окремої країни.

Мета дослідження. Уточнення принципів дії механізму забезпечення соціальної справедливості в суспільстві через інститут податків та інших обов'язкових платежів, що сплачуються підприємствами, іншими суб'єктами та домогосподарствами в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Від прорахунків в сфері податкової політики, недотримання основних принципів оподаткування та функціонування податків як інституту, залежить не лише рівень бюджетних надходжень, а політична, соціальна стабільність країни в різних часових періодах, що відповідним чином обумовлює приділення значної уваги науковцям до проблематики оподаткування, зокрема закордонними вченими: А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Е. Ліндаль, К. Віксель, А. Пігу, Дж. Кейнс, А. Лаффер та інші, вітчизняними науковцями: В. Андрущенко, О. Василик, В. Гейць, Т. Єфименко, А. Крисоватий, І. Лютий, І. Луніна, А. Поддєрьогін, В. Суторміна, В. Федосов.

Викладення основного матеріалу. Серед новостворених ринкових інститутів, які забезпечують функціонування економічної системи країни, громадянина важливе місце займають податки, інші обов'язкові платежі, які по суті виступають формою умовного договору або домовленості між державою, суспільством, господарюючими суб'єктами з приводу забезпечення:

- особистих потреб;
- суспільних (в т.ч. державних) потреб;
- отримання прибутку підприємствами та організаціями.

Податки є обов'язковим інститутом функціонування сучасної держави, відображають рівень суспільних податкових відносин, відносно яких існує чимало нарікань зі сторони усіх суб'єктів економіки, а отже, вітчизняну систему оподаткування в повній мірі не можна назвати еталоном довірительних відносин.

Розглядаючи податки в інституціональному аспекті, зокрема через їх договірну основу, необхідно зазначити, що сам договір є певною мірою абстрактним явищем, адже жодного документу, який би відображав прямий взаємозв'язок між сплаченими сумами податків та отриманими державними гарантіями, пільгами або забезпеченням благами, загалом не укладається. Цілком зрозумілою є ймовірність порушення умов домовленостей між безпосередніми учасниками подібних договірних відносин, проте у більш виграшній ситуації традиційно опиняється саме держава, яка в односторонньому порядку може змінювати податковий механізм без узгодження основних позицій по нарахуванню та сплаті податків.

Якщо податки для підприємств є елементом транзакційних витрат і по суті виступають специфічною платою за функціонування господарюючих суб'єктів, то домогосподарства не можуть швидко та в повній мірі впливати на рівень податкового тиску на власні доходи та майно та соціально – економічні, інші функції, які має виконувати держава. Домогосподарства фактично залишаються безправними в питаннях оподаткування, держава досить часто та й у вибіркового порядку порушує взяті на себе обов'язки, а єдиним шляхом потенційної зміни та коригування механізмів та податкової системи є політичні вибори, тобто через відповідних представників у органах центральної та місцевої влади. При цьому як показує практика функціонування національної економічної системи, навіть з наявністю судових рішень та виконавчих листів щодо не дотриманих соціальних гарантій, виплат, практично неможливо стягнути суми заборгованості з відповідних державних інститутів.

Тобто, сучасний податок – це певний договірний консенсус, який досить легко порушити і важко відновити особливо в перехідний період економіки або стагнаційні періоди. Порушення договірного консенсусу однієї або ж обох сторін призводить перш за все до втрати мотивацій як у фізичних так і юридичних осіб до сплати як:

1.) безпосередньо податків;

2.) так і соціальних відрахувань, які стали на сьогодні одним з головних джерел забезпечення окремих соціальних потреб суспільства.

Слід відмітити, що маючи непоганий досвід сплати податків громадянами та підприємствами за часів планової економіки, усі державні установи за часів незалежності загалом створили відповідні умови втрати мотивацій, за яких виросло ціле покоління суспільства, яке не виховане на принципах обов'язковості сплати податків, а також з'явилися досить загрозливі негативні соціально-економічні прояви, які впливають і на політичну складову.

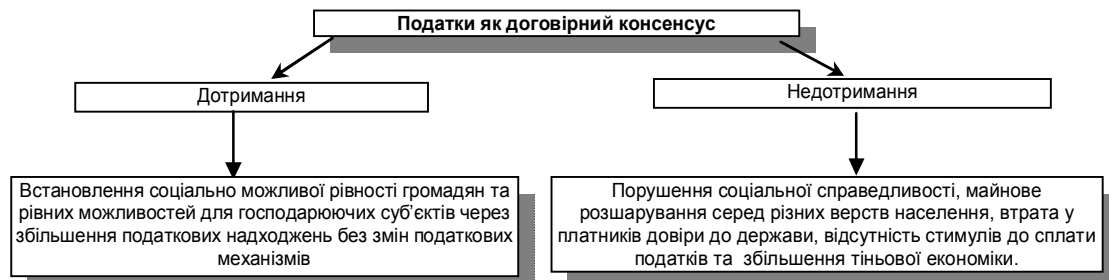

Рис. 1. Наслідки недотримання договірному консенсусу між державою та платником

За умови відсутності прямих юридичних документів щодо обов'язків сторін при оподаткуванні доходів, майна та інших об'єктів, головна увага має приділятися не лише питанню мотивації, але й довіри, чесності, соціальної справедливості, які, в сукупності з іншими факторами, і формують мотиваційну поведінку суб'єктів при сплаті обов'язкових платежів та відображаються в базових принципах оподаткування та функціонування податкової системи.

В умовах створення соціально орієнтованої економіки соціальна справедливість набуває особливого значення, як тонкий, важко створюваний елемент, що допомагає

нормальному функціонуванню суспільства в жорсткій конкурентній, а часом і неконкурентній боротьбі. Тому соціальна справедливість є одним базових принципів оподаткування, які визначалися цілим рядом законодавчо-нормативних актів, однак в певних аспектах різняться по суті та не повністю дотримуються, з огляду на практику функціонування вітчизняної системи оподаткування (див. табл.1).

Таблиця 1. Принцип соціальної справедливості у законодавчо нормативних актах та фактичні наслідки його недотримання

Законодавчо-нормативний акт	Принципи оподаткування	Фактичні наслідки дії податкового законодавства
1	2	3
Закон України "Про систему оподаткування"	<ul style="list-style-type: none"> – стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції; – стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності – введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва; – обов'язковість – впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства; – рівнозначність і пропорційність – справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) – на більші доходи; – рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); – соціальна справедливість – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи; – стабільність – забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року; – економічна обґрунтованість – встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами; – рівномірність сплати – встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат 	<ul style="list-style-type: none"> – Відсутність економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян; – Підміна прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб єдиною пропорційною ставкою – Недовиконання державою норм податкового кредиту та соціальної пільги при ПДФО; окремого платника; – Масова тінзація частини заробітної оплати, яка практично використовується на задоволення недотриманих соціальних гарантій держави; – Використання дискримінаційних ставок окремих податків на споживчі імпортовані товари; – Встановлення однієї з найбільших ставок ПДВ на усі групи товарів при знаходженні країни на останніх місцях по купівельній здатності в Європі; – Відсутність податків на об'єкти розкоші фізичних та юридичних осіб; – Приховані збори та платежі за дозвільні документи та документи, що видаються державними інституціями; – Невиконання державою діючого пенсійного законодавства щодо 3-х рівневої системи; – Вимагання виплат соціальних через суди різних інстанцій; – Непрорахована і ускладнена процедура отримання державних соціальних пільг; – Наявність надмірних соціальних виплат окремих професій та громадян; – Нерівномірний розподіл податкового тягаря між окремими суб'єктами; – Використання анти конкурентних податкових пільг для окремих галузей і підприємств

Продовження табл. 1

1	2	3
Постанова КМУ "Про схвалення Концепції реформування податкової системи України"	<ul style="list-style-type: none"> – добровільність сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); – рівність, недопущення будь-яких проявів дискримінації – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні прав та обов'язків щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); – стабільність, забезпечення незмінності переліків податків, зборів (обов'язкових платежів) та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року; – стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційно-інноваційної активності; – справедливість – забезпечення підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованих соціальних пільг та привілеїв 	
Податковий кодекс України	<ul style="list-style-type: none"> – загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені цим Кодексом, законами з питань оподаткування та митної справи податки та збори, платником яких вона визнається; – рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до усіх платників податків незалежно від майнового стану, соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу; – невідворотність настання визначеної законодавством відповідальності у разі порушення податкового законодавства; – презумпції правомірності рішень платника у випадку, коли норма закону чи іншого нормативно – правового акта, виданого на підставі закону, або коли норми різних законів чи різних нормативно – правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу; – фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами; – соціальна справедливість – установа податків та зборів відповідно до фактичної платоспроможності платників податків; – економічна ефективність – податки та збори не повинні перешкоджати ефективному розподілу економічних ресурсів; – економічність оподаткування – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування; – стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного періоду; – рівномірність та зручність сплати – встановлення строків сплати податків та зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення видатків та зручності їх сплати платниками; – єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку 	

Прийняті Урядом, Верховною Радою законодавчо – нормативні акти, в питанні встановлення і дотримання соціальної справедливості, носять лише декларативний характер і не враховують як національних так і світових тенденцій оподаткування. Особливо негативною тенденцією є відхід від широкого застосування прямих податків та паралельне визначення, в якості базових та пріоритетних, непрямих податків – особливо ПДВ, мито, які, апіорі, носять антисоціальний характер, не враховують параметри функціонування передусім домогосподарств. Фактично на практиці сам принцип "соціальної справедливості" відображає певну "асоціальну справедливість", адже відсутність дієвого механізму оцінки платоспроможності, інших важливих параметрів окремого платника призводить до порушення та зникнення загалом суспільної справедливості при сплаті податків, а отже втрата довіри до держави та мотивації сплачувати обов'язкові платежі.

Прийнятий вперше за роки незалежності Податковий кодекс як уніфікований податковий документ, поряд з деякими прогресивними удосконаленнями системи

оподаткування, не містить самого механізму оцінки задекларованої в документі платоспроможності окремого суб'єкту економічних відносин, що має базуватися саме на тісному взаємозв'язку між державою та платником, на партнерських, довірительних засадах, які мають максимально виключати обман, недотримання виконання зобов'язань обох сторін умовного податкового договору.

Платоспроможність – це перш за все диференціація та індивідуальний підхід, що передбачає чіткий поділ платників за обґрунтованими ознаками з обов'язковим виключно індивідуальним підходом до кожного платника. Для забезпечення такого зв'язку виключно податкових декларацій не достатньо та й як показує податкова статистика кількість поданих, наприклад, декларацій фізичними особами є досить невеликою, у порівнянні з кількістю працюючого населення. Тобто, має існувати одна єдина інформаційна база, яка включає в себе не лише інформацію податкової інспекції, але й державних соціальних органів, інших за необхідності установ та організацій, яка повинна сформувати найбільш об'єктивний стан окремого платника податку в розрізі не

лише доходів та прибутків, але й витрат, що є звичайною практикою в країнах з розвинутими економічними та суспільними відносинами. Безпосередньо податковий орган повинен володіти абсолютно точною, об'єктивною інформацією щодо потенційних об'єктів оподаткування кожного суб'єкту податкових відносин для визначення дійсного рівня платоспроможності не лише підприємств та організацій, але й домогосподарств.

В країнах, що знаходяться на інформаційному етапі суспільного розвитку, об'єктивна інформація допомагає налагодити довірительні відносини, проте національна податкова система в повній мірі інформаційно не відповідає сучасним тенденціям, що відображається у інформаційному вакуумі, в якому функціонують податкові органи та проблемами з сплатою окремих податків. Так десятирічні намагання створити інформаційну базу для сплати наприклад податку на нерухомість підтверджують недосконалість механізмів не лише самого оподаткування, але й відсутність дієвої системи податкового контролю, який базується на інформації, що відповідає певним вимогам. При цьому, посилення і ускладнення адміністрування, яке має виключно фіскальний характер, відкинуло Україну на останні місця серед розвинутих країн по легкості нарахування та сплаті податків, що в результаті негативно впливає на рівень внутрішньо державних відносин, зменшує інвестиційну привабливість країни в міжнародному рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Сучасна соціально орієнтована економіка, яка формується в Україні, базується на відповідній державній економічній політиці, елементом якої є податки, що мають умовно договірну основу, повинні, окрім суто фіскальної, забезпечувати соціальну функцію, тобто адекватний перерозподіл національних доходів. Використання такого принципу функціонування вітчизняної Податкової системи як "соціальна справедливість", з тісною прив'язкою до платоспроможності, є виправданим та прогресивним, однак в подальшому вимагає розробки чіткого механізму її визначення для максимального врахування особливостей кожного платника. Принцип "Соціальна справедливість" визначаємо як соціально – економічно обґрунтоване встановлення податків, зборів, інших обов'язкових платежів, податкових пільг на основі єдиної бази об'єктивної інформації щодо майнового, фінансового стану та інших особливостей окремого платника податку.

Лише за умови його дотримання можливе створення дієвої довірительної системи податкових відносин, що, в майбутньому, забезпечить надходження відповідних платежів від кожного без виключення платника, а у

останніх має зникнути прагнення у приховуванні доходів та інших об'єктів оподаткування. Паралельно кожен платник повинен практично, а не декларативно, відчувати адекватний обмін з державою через відповідну систему економічних благ. Відтак податки як економіко – правовий договір взаємодії суспільства, суб'єктів ринку та держави має дотримуватися усіма суб'єктами, що не лише формує тенденції постійного збільшення податкових надходжень до Державного та місцевих бюджетів. паралельне збільшення соціальних стандартів, але виводить державу на вищий ступінь розвитку, конкурентоспроможності на світовій арені.

Список використаної літератури:

1. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України в 3. т / кол. Авторів [заг. редакція М.Я. Азарова]. К.: Міністерство фінансів України, 2010. – 448 с.; 2. Закон України "Про систему оподаткування в Україні"; 3. Постанова КМУ "Про схвалення Концепції реформування податкової системи України"; 3. Податкова система України: навчальний посібник / за ред. М.Я. Азарова. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет державної податкової служби, 2011. – 656 с.; 4. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: монографія / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій; за ред. З.С. Варналія. – К: Знання України, 2008. – 675 с.

ЮРКІВСЬКИЙ Олександр Йосипович – кандидат економічних наук, доцент кафедри "Економічної теорії" Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– податкова системи: принципи її формування, практичні основи функціонування;
– податки як інститут взаємовідносин держави та суб'єктів економіки;
– соціальна справедливість як інститут суспільних відносин;
– управлінський облік та інформація як елемент конкурентоспроможності.